

Frans H. van Eemeren, Rob Grootendorst, *A Systematic Theory of Argumentation. The Pragma-Dialectical Approach*, Cambridge: Cambridge University Press 2004, ss. VIII + 216, indeks. ISBN 0-521-53772-X.

Książka holenderskich teoretyków argumentacji z Uniwersytetu w Amsterdamie, Fransa H. van Eemeren i Roba Grootendorsta, autorów wielu wspólnych publikacji, stanowi wykład jednej z najbardziej znanych wersji współczesnej teorii argumentacji. Teoria argumentacji w ich ujęciu jest uporządkowanym zbiorem twierdzeń na temat czynności argumentowania oraz jej rezultatów, czyli argumentów formułowanych przez uczestników dyskusji. Jest ona określana mianem teorii pragmatyczno-dialektycznej (*pragma-dialectical theory of argumentation*), ponieważ łączy elementy (a) pragmatycznej charakterystyki języka używanego w argumentacji oraz (b) dialektycznej koncepcji argumentacji jako wymiany zdań między mówiącym a słuchaczem, w którą zaangażowane są obie strony (w opozycji do koncepcji retorycznej, biorącej pod uwagę wyłącznie zabiegi zmierzające do przekonania słuchaczy do słuszności tezy).

Jest to ostatnia wspólna publikacja van Eemeren i Grootendorsta. Celem Autorów było sformułowanie końcowego raportu z ich pracy badawczej oraz zwartej prezentacji poglądów. Książka upamiętnia osobę i działalność naukowo-dydaktyczną Roba Grootendorsta (1944-2000), zmarłego przed ukończeniem książki.

Książka składa się z ośmiu rozdziałów, przy czym, ze względu na podejmowaną problematykę, można w niej wyróżnić dwie części. Dwa pierwsze rozdziały są wykładem poglądów dotyczących metodologicznego statusu teorii argumentacji oraz powiązań teorii argumentacji z różnymi kierunkami filozoficznymi i dyscyplinami naukowymi. Sześć kolejnych rozdziałów jest wykładem poszczególnych twierdzeń głoszonych w ramach pragmatyczno-dialektycznej teorii argumentacji.

Rozdział pierwszy ma charakter wprowadzenia. Rozpoczyna się od sformułowania definicji argumentacji: argumentacja jest to werbalna czynność, mająca charakter społeczny i racjonalny, której celem jest przekonanie rozsądnego krytyka do zaakceptowania określonego stanowiska (tezy), za pomocą układu zdań uzasadniających lub obalających sąd wyrażony w ramach tego stanowiska (s. 1). Zdaniem van Eemeren i Grootendorsta jest to definicja regulująca – doprecyzowuje ona potoczne rozumienie terminu „argumentacja”. Definicja ta uwzględnia ponadto dwa różne sposoby opisu argumentacji: (1) czynnościowy (argumentacja jako czynność argumentowania) oraz (2) wytworowy (argumentacja jako końcowy rezultat czynności argumentowania – układ tez i argumentów, określanych mianem wyrażen argumentacyjnych. W definicji podane jest kryterium, pozwalające na odróżnienie wyrażen argumentacyjnych od wyrażen spełniających inne funkcje: argumentacją jest tylko taki układ wyrażen, który służy do wsparcia lub obalenia określonego stanowiska (s. 3).

W rozdziale drugim przedstawione są główne idee programu badawczego van Eemeren i Grootendorsta. Ich zdaniem warunkiem koniecznym opracowania pełnego programu badawczego dotyczącego argumentacji (s. 37) jest uwzględnienie pięciu

wymiarów argumentacji: filozoficznego, teoretycznego, analitycznego, empirycznego i praktycznego. Zagadnienia podejmowane w wymiarze filozoficznym dotyczą m.in. racjonalnego uprawomocnienia tez (argumentacja jako racjonalne narzędzie służące do przekonywania uczestników dyskusji) oraz akceptowania argumentacji jako racjonalnej. W wymiarze teoretycznym szuka się odpowiedzi na pytanie, jakie pojęcia służą do systematycznego opisu i oceny argumentacji. W wymiarze analitycznym podejmowane jest zagadnienie rekonstrukcji różnych sposobów argumentowania za pomocą schematów argumentacji. Rekonstrukcja ta polega na porównaniu ideału argumentowania (schematów argumentacji) z praktyką argumentowania (sposobami argumentowania w dyskusjach). W wymiarze empirycznym przedmiotem zainteresowań są zagadnienia dotyczące tego, jakie informacje o argumentacji mogą być szczególnie przydatne w dyskusji. Należą do nich m.in. informacje o tym, do jakich słuchaczy kierowana jest argumentacja, oraz o tym, jakie środki perswazyjne zostały zastosowane do przekonania uczestników dyskusji. W wymiarze praktycznym omawiane są zastosowania teorii argumentacji w dyskusjach. Rozważania dotyczą tego, w jaki sposób wiedza z zakresu teorii argumentacji może przyczynić się do ulepszenia praktyki argumentowania przez uczestników dyskusji. W ramach tych rozważań teoretycy argumentacji wskazują m.in. na to, aby uczestnicy dyskusji byli świadomi, jakie procedury argumentowania można zastosować w określonych typach dyskusji i jak skutecznie i rzeczowo przekonywać innych uczestników dyskusji.

Zdaniem van Eemeren i Grootendorsta wymienione wymiary argumentacji uzupełniają się. Główna idea Autorów polega na połączeniu elementów normatywnych argumentacji i elementów pragmatycznych – czyli na powiązaniu norm argumentowania (tego, jak się powinno argumentować) z praktyką argumentowania (z tym, jak się faktycznie argumentuje). Teorię argumentacji, łączącą elementy normatywne i pragmatyczne, van Eemeren i Grootendorst określają mianem „pragmatyki normatywnej” (*normative pragmatics*) (s. 10).

Według Autorów głównym celem każdej argumentacji jest zlikwidowanie różnicy zdań na określony temat (*resolving a difference of opinion*) (s. 21-22). Argumentacja jest owocna wtedy, gdy prowadzi do uzgodnienia przez uczestników dyskusji wspólnego stanowiska w danej kwestii. Wszystkie rozważania podejmowane w kolejnych rozdziałach mają dostarczyć narzędzi pozwalających prowadzić owocną dyskusję.

W rozdziałach 3-8 van Eemeren i Grootendorst opisują główne elementy teorii argumentacji: model krytycznej dyskusji, twierdzenia dotyczące istotności argumentacji oraz analizy argumentacji, reguły krytycznej dyskusji, twierdzenia dotyczące błędów argumentowania oraz standardy postępowania rozsądnych uczestników dyskusji.

Modelem krytycznej dyskusji lub modelem argumentacji (rozdział trzeci) van Eemeren i Grootendorst nazywają schemat procedury argumentowania, w ramach którego wyodrębniają m.in. układ tez i argumentów na rzecz tych tez oraz określają, jakie typy argumentacji można zastosować. Autorzy przedstawiają dzieje formułowania modelu racjonalnej dyskusji, zwracając uwagę na to, jak modele argumentacji,

formułowane w logice i filozofii, oddziaływały na ukształtowanie się współczesnych modeli argumentacji. Dynamiczny rozwój teorii argumentacji rozpoczął się w latach pięćdziesiątych XX wieku. Powstały wówczas prace takich filozofów, jak: A. Naess, S. Toulmin, Ch. Perelman i R. Crawshay-Williams, które przyczyniły się do rozwoju współczesnej teorii argumentacji. Za najważniejsze z nich van Eemeren i Grootendorst uznają dwie książki wydane w 1958 r.: *The Uses of Argument* S. Toulmina i *La nouvelle rhétorique: traité de l'argumentation* Ch. Perelmena i L. Olbrechts-Tyteca. Model argumentacji sformułowany przez S. Toulmina jest, zdaniem van Eemeren i Grootendorsta, głównym narzędziem analizy argumentacji, wykorzystywanym w tradycji anglosaskiej. Porównując modele argumentacji wymienionych myślicieli, van Eemeren i Grootendorst uważają, że chociaż zostały one opracowane niezależnie od siebie, w innych tradycjach oraz z wykorzystaniem innej terminologii, to w istocie można je potraktować jako dwie wersje tego samego modelu argumentacji (s. 49).

Van Eemeren i Grootendorst zwracają uwagę, że oba omówione modele argumentacji nie są wystarczające dla rzeczowej oceny różnych sposobów argumentowania, ponieważ brakuje im elementu normatywnego, polegającego na ustaleniu, jakie ruchy w dyskusji powinny być dopuszczalne przez każdą ze stron. Van Eemeren i Grootendorst uważają ponadto, że model argumentacji powinien zawierać moment dialektyczny, polegający na ustaleniu relacji między stronami w dyskusji, które „ważą” siłę argumentów i spełniają równorzędne funkcje w procesie likwidowania różnicy zdań. Model argumentacji powinien zatem regulować relacje między stronami w dyskusji.

W rozdziale czwartym van Eemeren i Grootendorst omawiają zagadnienie istotności (*relevance*) poszczególnych elementów argumentacji. O istotności argumentacji można w sposób sensowny mówić wtedy, gdy zostaną sformułowane kryteria, służące do odróżnienia istotnych i nieistotnych elementów argumentacji. Van Eemeren i Grootendorst opracowują te kryteria korzystając z prac anglosaskich filozofów języka: J. Searle'a, którego analizy wykonywania aktów mowy dostarczają kryteriów pozwalających na wyróżnienie tych aktów mowy, które są istotne w użyciu języka, i P. Grice'a, który sformułował maksymy racjonalnej współpracy konwersacyjnej, zwłaszcza „maksymę istotności”, służącą jako kryterium odróżnienia argumentacji istotnej od nieistotnej. Źródłem inspiracji dla opracowania teorii argumentacji był dla van Eemeren i Grootendorsta również nurt krytycznego racjonalizmu K. R. Poppera oraz filozofia H. Alberta.

Omawiana w rozdziale piątym problematyka analizy argumentacji jest centralna w teorii argumentacji. Jakie procedury przeprowadzają teoretycy argumentacji, kiedy mówią, że analizują argumentację? Odpowiedź na to pytanie można znaleźć w stwierdzeniu van Eemeren i Grootendorsta: analiza argumentacji jest rekonstrukcją struktury argumentacji (tekstu lub dyskusji) (s. 95), która polega na wyodrębnieniu elementów argumentacji, m.in. tez i argumentów (prostych i złożonych, jawnych lub niejawnych) oraz pytań. Można zauważyć, że podane rozumienie analizy argumentacji może być wykorzystane nie tylko w nauce (gdzie mówi się o analizie tekstu nauko-

wego), lecz również w dyskusjach, w których mówi się o analizie argumentów, często bez określenia, na czym ta analiza polega.

Narzędziami służącymi do oceny argumentacji jako poprawnej lub błędnej są reguły krytycznej (rozsądnej) dyskusji, omówione w rozdziale szóstym. Przed omówieniem tych reguł van Eemeren i Grootendorst przeprowadzają szczegółowe rozważania dotyczące metodologicznego statusu reguł krytycznej dyskusji. Wątkiem, który może zainteresować filozofów, jest przedstawienie dyskusji filozofów nauki i metodologów nauk, dotyczącej zastosowań w teorii argumentacji metodologicznych reguł, rządzących wykonywaniem procedur badawczych. Van Eemeren i Grootendorst twierdzą, że chociaż zastosowanie reguł metodologicznych jest przydatne w teorii argumentacji, to nie można ich traktować jako uniwersalnego narzędzia, aplikowanego do każdego rodzaju argumentacji (s. 125-126).

Reguły poprawnego argumentowania dostarczają kryteriów pozwalających na odróżnienie argumentacji „rozsądnej” od „nierozsądnej”. Pojęcie rozsądności argumentacji było używane m.in. przez S. Toulmina (który odróżniał rozsądnosc od racjonalności) oraz przez Ch. Perelmana i L. Olbrechts-Tyteca. Są oni zaliczani do przedstawicieli pragmatycznego nurtu w logice, którzy twierdzili, że logika formalna nie dostarcza narzędzi oceny poprawności wszystkich typów rozumowań. Ich zdaniem prawa logiki formalnej w wielu przypadkach nie rozstrzygają, czy argumentacja jest poprawna. Na przykład ze zdania (1) „Pewni ludzie są wiarygodni” nie wynika logicznie zdanie (2) „Pewni ludzie nie są wiarygodni”, ponieważ ze zdania szczegółowo-twierdzącego (zdanie 1) nie wynika logicznie zdanie szczegółowo-przeczące (zdanie 2). Takie wnioskowanie jest niepoprawne logicznie. Jednak, jeśli ktoś wyrazi w dyskusji opinię: „Niektórzy ludzie są wiarygodni”, to kontekst wypowiedzi może jednoznacznie pokazać, że osoba ta jednocześnie uważa, że są także ludzie niewiarygodni. Przykład ten pokazuje, że wnioskowanie niepoprawne logicznie może być uznane za poprawne przy uwzględnieniu kontekstu, w którym wypowiedź została sformułowana. W tym przypadku prawa logiki formalnej nie dostarczają kryterium oceny poprawności rozumowań. Gdy zastosowanie praw logiki formalnej nie daje rezultatu, potrzebne jest sformułowanie reguł pragmatycznych, uwzględniających kontekst, w jakim użyte są wypowiedzi argumentacyjne. W pragmatyczno-dialektycznej teorii argumentacji warunkiem rozsądnego argumentowania jest przestrzeganie piętnastu reguł, wśród których można znaleźć reguły znane od czasów starożytnych w logice i retoryce (np. regułę ciężaru dowodzenia, znanej pod nazwą *onus probandi*, która nakłada na jedną ze stron w dyskusji obowiązek uzasadnienia określonej tezy).

Zagadnienie reguł poprawnego dyskusowania jest powiązane z problematyką błędów argumentowania, omówioną w rozdziale siódmym. Znajomość reguł krytycznej dyskusji pozwala na odróżnienie przypadków argumentacji poprawnej od argumentacji błędnej, co ułatwia zidentyfikowanie błędów popełnianych świadomie przez któregoś z uczestników dyskusji w celach manipulacyjnych. Błędy argumentowania określane są w teorii argumentacji mianem *fallacy* (pochodzącym od łacińskiego

słowa *fallacia*, często stosowanego w średniowiecznych i nowożytnych traktatach logicznych). Punktem wyjścia do przedstawienia problematyki błędu argumentowania jest omówienie najważniejszych teorii błędu argumentowania (*fallacy theory*). Van Eemeren i Grootendorst, podobnie jak większość współczesnych teoretyków argumentacji, odeszli od logikalnej koncepcji błędu argumentowania, dominującej do XX wieku. Przedstawiciele tej koncepcji definiowali błąd argumentowania jako przypadek wnioskowania niezgodnego z prawami logiki. Zdaniem van Eemerena i Grootendorsta definicja ta jest za wąska, ponieważ nie obejmuje bardzo wielu przypadków błędnego argumentowania. Autorzy twierdzą, że adekwatne jest rozumienie błędu argumentowania jako nieprawidłowego kroku w dyskusji, który uniemożliwia likwidowanie różnicy zdań (s. 162). Van Eemeren i Grootendorst pokazują zastosowania swojej koncepcji błędu argumentowania na przykładach analizy błędu *petitionis principii* i chwytu erystycznego *argumentum ad hominem*. Wskazują również na problemy dotyczące błędów argumentowania, przede wszystkim na problem podania jednoznacznych kryteriów identyfikowania konkretnych błędów argumentowania.

W rozdziale ósmym van Eemeren i Grootendorst formułują ogólne standardy postępowania „rozsądnych dyskutantów”. Standardy te konstytuują kodeks argumentowania, wyznaczający modelową postawę osób argumentujących. Sformułowanie tego kodeksu jest zwieńczeniem teorii argumentacji van Eemerena i Grootendorsta – wszystkie przedstawione w poprzednich rozdziałach elementy teorii argumentacji są wykorzystane w sformułowaniu kodeksu argumentowania. Składa się on z dziesięciu reguł (s. 190-196): (1) osoby argumentujące nie powinny przeszkadzać sobie nawzajem w wygłaszaniu stanowiska oraz w kwestionowaniu stanowiska drugiej strony (Reguła Wolności); (2) osoba, która formułuje stanowisko, nie powinna odmówić jego obrony, gdy będzie to od niej wymagane (Reguła Obowiązku Obrony); (3) ataki na określone stanowisko nie mogą polegać na przypisaniu drugiej stronie tez, których ona faktycznie nie głosi (Reguła Stanowiska); (4) obrona stanowiska nie może być przeprowadzona bez argumentowania lub za pomocą argumentacji nie dotyczącej tego stanowiska (Reguła Istotności); (5) nie należy fałszywie przypisywać drugiej stronie w dyskusji niejawnych przesłanek, których ta strona faktycznie nie głosi, ani też nie należy samemu uchylać się od odpowiedzialności za formułowanie niejawnych przesłanek (Reguła Niejawnych Przesłanek); (6) nie należy fałszywie formułować jakiegokolwiek tezy jako punktu wyjścia dyskusji, jeśli nie jest ona rzeczywistym punktem wyjścia, oraz nie należy fałszywie zaprzeczać, że określone zdanie jest zaakceptowanym punktem wyjścia dyskusji (Reguła Punktu Wyjścia); (7) rozumowania prezentowane w dyskusji jako logicznie poprawne nie mogą zawierać błędu formalnego, czyli wniosek musi wynikać logicznie z przesłanek (Reguła Poprawności Logicznej); (8) obrona stanowiska w dyskusji powinna polegać na zastosowaniu poprawnych schematów argumentacji (Reguła Schematu Argumentacji); (9) niekonkluzywna obrona stanowiska (w której wniosek nie wynika logicznie z przesłanek) nie powinna doprowadzić do utrzymania tego stanowiska (Reguła Formułowania Wniosku); (10) osoby dyskutujące nie powinny

używać wyrażen niedostatecznie jasnych lub aktualnie wieloznacznych (wieloznacznych w kontekście) oraz nie powinny przeprowadzać umyślnie błędnej interpretacji wyrażen zastosowanych przez drugą stronę (Reguła Użycia Języka).

W sformułowaniach kodeksu argumentowania wyraźne jest wskazanie przez van Eemeren i Grootendorsta na praktyczne zastosowania ich teorii: politycy, dziennikarze, naukowcy czy biznesmeni biorący udział w dyskusjach lub negocjacjach powinni się stosować do wymogów stawianych rozsądnym dyskusjom. Wskazanie na zastosowania teorii argumentacji ilustruje, że jest to nie tylko teoria opisowa, ale również normatywna, formułująca poznawcze, etyczne i estetyczne normy argumentowania.

Czytelnik znajdzie w książce odpowiedź na pytanie, czym jest współczesna teoria argumentacji. Van Eemeren i Grootendorst odpowiadają na nie, wskazując na najważniejsze elementy teorii argumentacji i relacje zachodzące między nimi. Tezy teorii argumentacji oraz ich uzasadnienie są podane, zgodnie z tytułem książki, w sposób systematyczny. Czytelnik otrzymuje informacje dotyczące genezy teorii oraz uporządkowaną charakterystykę i analizę jej głównych elementów. Wykład teorii argumentacji jest przejrzysty m.in. dlatego, że Autorzy dbają o precyzję używanego języka. Świadczy o niej odróżnianie potocznych i technicznych znaczeń terminów (np. „argumentacja” i „rozsądnosc argumentacji”).

Przedstawienie tła historycznego i relacji zachodzących między współczesną teorią argumentacji a różnymi nurtami w filozofii i logice daje czytelnikowi obraz teorii argumentacji jako dyscypliny naukowej powiązanej z różnymi kierunkami filozoficznymi i dyscyplinami naukowymi, m.in. z filozofią J. Searle’a, P. Grice’a, K. R. Poppera i H. Alberta. Dzięki umieszczeniu teorii argumentacji na tle innych kierunków i dyscyplin praca van Eemeren i Grootendorsta jest nie tylko wykładem jednej z wersji teorii argumentacji, ale zawiera ogólną charakterystykę sposobów opracowania każdej teorii argumentacji. Van Eemeren i Grootendorst pokazują również, że teoria argumentacji może być traktowana jako teoria racjonalności, zastosowana do dziedziny argumentowania.

Książka może być przydatna nie tylko dla czytelników zainteresowanych zagadnieniami teoretycznymi, ale również dla tych, którzy koncentrują się na konkretnych zastosowaniach teorii argumentacji. Ogólny kodeks argumentowania, sformułowany przez van Eemeren i Grootendorsta, można zastosować jako wzór postępowania we wszystkich typach dyskusji. Stosowanie tego kodeksu w dyskusjach na tematy społeczne, polityczne, ekonomiczne, etyczne, naukowe lub światopoglądowe mogłoby służyć do podniesienia poziomu dyskusji. Jeśli wyobrazimy sobie idealną sytuację, w której wszystkie osoby dyskutujące będą stosowały racjonalnie ustalony przez naukowców ogólny kodeks argumentowania, zaakceptowany przez dziennikarzy, prawników i ekonomistów, znany również słuchaczom, to możliwe byłoby wyeliminowanie z dyskusji często stosowanych zabiegów manipulacyjnych, takich jak np. zaprzeczanie powszechnie znanym faktom, przerywanie wypowiedzi dyskutantom, zasypywanie dyskutanta serią pytań, na które nie daje mu się szansy odpowiedzi, wielo-

krotne powtarzanie tezy bez podania żadnego argumentu na jej rzecz, stosowanie nieuprawomocnionych analogii i uproszczeń myślowych. Jednak, obserwując wiele dyskusji, w których łamane są reguły argumentowania, można dojść do wniosku, że postulat wprowadzenia tego kodeksu do powszechnego użytku w życiu publicznym jest jedynie ideałem, który w praktyce trudno zrealizować. Mimo trudności, można podjąć wysiłek choćby częściowego wprowadzenia go w życie. Jeśli bowiem coraz większa ilość uczestników dyskusji będzie przestrzegała reguł rzetelnego argumentowania, to wówczas zmiana sposobu prowadzenia dyskusji na lepsze jest bardziej prawdopodobna. Do tego celu warto dążyć, ponieważ rzetelne i uczciwe argumentowanie stanowi obowiązek poznawczy i moralny uczestników dyskusji. Van Eemeren i Grootendorst wyrażają optymizm co do realizacji tego ideału.

Sformułowanie reguł poprawnego argumentowania i określenie najważniejszych błędów argumentowania pozwala wykorzystać pracę van Eemereana i Grootendorsta nie tylko w dyskusjach, ale również w dydaktyce: we wprowadzających kursach logiki (w ramach których nacisk położony jest na identyfikowanie błędów argumentowania określanych niekiedy mianem chwytów erystycznych) oraz podczas seminariów i konwersatoriów, podczas których analizowane są teksty w aspekcie zastosowanych sposobów argumentowania.

Marcin Koszowy
Katedra Metodologii Nauk KUL

The Logic of Time and Modality, edd. Torben Braüner, Per Hasle and Peter Øhrstrøm, „Synthese” Volume 150, Number 3/June, 2006, s. 327-518. ISSN 0039-7857 (wersja drukowana), 1573-0964 (wersja online: <http://springerlink.metapress.com>).

Numer specjalny „Synthese” zawiera materiały z „Conference on the Logic of Time and Modality”, która odbyła się w dniach 31 października – 1 listopada 2003 r. w Uniwersytecie w Roskilde w Danii. Konferencja poświęcona była dziedzictwu myśli Arthura Priora (1914-1969), twórcy m.in. logiki zdań czasowych. Czytelnikom zainteresowanym myślą Priora warto tu na marginesie polecić trzeci zeszyt internetowego magazynu „Φ-news” (<http://www.phinews.ruc.dk/phinews3.pdf>), zawierającego wprowadzenie do A. Priora logik czasowych w postaci artykułów: T. Braüner, *An Introduction to A. N. Prior's Logic of Time and Modality* i P. Hasle, P. Øhrstrøm, *A. N. Prior and the Development of Tense Logic*. Dwaj ostatni są znani jako autorzy obszernej historii logiki zdań czasowych: *Temporal Logic: From Ancient Ideas to Artificial Intelligence* (Dordrecht: Kluwer Academic Publishers 1995). We wstępie (*Preface*, s. 327-328) do zeszytu redaktorzy wskazują, że Prior był twórcą logik zdań czasowych, który pokazał, iż dyscyplina ta jest bezpośrednio związana z logiką mo-